
Antun
ŠUNDALIĆ

RETRADICIONALIZACIJA
ILI REVITALIZACIJA
RURALNOGA
PROSTORA
SLAVONIJE
I BARANJE

“Ako sada držimo u vidu, da je u našem društvenom razvitku često postojala i da još postoji mogućnost neposrednog prelaza iz seoske sredine u vodeće privrednike, intelektualce, političare i državnike uslijed slabe razvijenosti srednjeg i višeg staleža i uslijed demokratizacije prosvjete, onda nam je jasno, kako se mnoge kulturne i psihičke osobine iz zone plemenske kulture mogu prenijeti gotovo bez izmjena u gradove, gdje ih kratko razdoblje nauka u srednjim i višim školama nije u stanju preinačiti. To je tim više omogućeno tamo, gdje su i 'gradovi' u stvari proširena sela, i tamo gdje su gradovi 'osvojeni' od sela radi jake infiltracije seljačkog elementa, koji je bio u stanju, da mnoge svoje kulturne elemente nametne i samomu izvornom gradskom stanovništvu.” (Tomašić, 1997.:84)

Ovakvo promišljanje stvarnosti koje nalazimo kod Dinka Tomašića tridesetih godina prošloga stoljeća danas nam je aktualno u više točaka. Prvo, mnogi su u proteklih desetak godina sa sela prešli u gradove, od poljoprivrednika i nadničara postali su političari i poduzetnici, skromno preživljavanje na selu zamijenili su rastrošnim životom uglednika (političkih ili poduzetničkih, lokalnih ili državnih). Drugo, nepostojanje iskustva srednjega sloja nije mogla nadomjestiti hibridno oblikovana nova elita, bez obzira na brzo stečene diplome. Treće, gradovi kao administrativno-upravna središta postaju stjecišta *homo novusa*, koji čine neprirodan spoj socijalno-odgovornih funkcija i socijalno-neosjetljivih karijerista. Sve se to potvrđuje u brojnim neplaniranim i neželjenim učincima tranzicijskoga hoda prema tržišnim kriterijima društvene transformacije. Naglašavanje slobode poduzetništva donijelo je samovolju vlasnika prema radnicima, vojsku nezaposlenih i niske nadnice onih koji rade. Višestranačje i slobodni izbori u svojoj biti trebaju služiti općem dobru, a pretvorili su se u mandatno pravo izabranih na samovolju, karijerizam, osobno materijalno zbrinjavanje, a bez mogućih sankcija pred izbornom bazom. Sve se to odražava na rastakanje

socijalnoga kapitala, na širenje nesigurnosti i nepovjerenja na gotovo svim područjima društvenoga života. To je, pak, dobar teren za politikantska nadmetanja oko seta pitanja: tko je za što kriv, tko može više obećati, tko može ponuditi uvjerljiviju perspektivu nekom poduzeću, selu, gradu ili regiji, tko nudi “ulazak” u Europu.

Stanje je, međutim, takvo da ga najbolje prikazuju kontinuirana politička razilaženja među izbornim partnerima, zamiranje gospodarskih aktivnosti, kontinuirano socijalno nezadovoljstvo gotovo svih profesija: od školstva, zdravstva, pravosuđa do policije, vojske i carine. Tu su i česte prijetnje blokadama prometnica nezadovoljnoga seljaštva. Dakle, slika nimalo obećavajuća, takva kojom se i dalje ostaje u čekaonici Europe.¹ Segment je te slike Slavonija i Baranja. Je li taj segment uočljiviji u svjetlijim ili u tamnijim bojama, je li on po bilo čemu poseban te kakve su mu perspektive?

Slavonija na periferiji – na ovim se prostorima često rabila ova sintagma u proteklom desetljeću. Ta je sintagma popunjavana različitim sadržajima: perifernost se odnosila na geografski smještaj, na prostornu udaljenost od političkoga centra odlučivanja, na marginaliziranost dominirajuće djelatnosti ovoga kraja, na loše privatizacijske odluke koje su ugušile većinu proizvodnih kapaciteta i, dakako, na najdužu ratnu sudbinu s velikim ljudskim i materijalnim gubicima. Ovako slojevitom značenju “periferije” treba svakako dodati i marginalizaciju vrijednosti rada i poštenja da bi se dobila što potpunija navedena sintagma. Riječ je ovdje o sintagmi koja je početkom devedesetih više izražavala revolt i nemirenje Slavonaca, a danas je postala *sintagma rezignacije*.

Slavonija s Baranjom čini agrarno najplodniji dio Hrvatske na kojemu živi oko milijun stanovnika. Plodnost tla, pogodna klima, agrarna i, dakako, ruralna tradicija predstavljaju uporišta i odrednice kontinuiteta orijentacije na poljoprivredu ovih područja. Oduvijek je poljoprivreda bila dominirajuća djelatnost i prepoznatljivo obilježje Slavonije i Baranje. Poljoprivreda je ovdje i u najcrnijim vremenima (od turske, preko austro-ugarske i karađorđevićevske vlasti do socijalističke jugoslavenske) bila domicilnom stanovništvu jedini oslonac preživljavanja. Politička nezaštićenost seljaka u prošlosti tumačila se usmjerenošću seljaštva na prirodu i lokalnu zajednicu,² pa otuda i njegovom apolitičnošću. Premda je hrana ključni resurs za život svakoga društva, pitanje je kako to da je politička zajednica tako nezainteresirana za poljoprivredu, a onda i za stanovništvo koje tu djelatnost održava. Tako je bilo od feudalnih vremena, a taj se odnos nije bitno promijenio ni danas.

Današnje, pak, prilike bitno su drugačije od predašnjih socijalističkih, pa kao takve načelno ne smiju reproducirati isto stanje ni u jednom sektoru djelatnosti, a poglavito ne u poljoprivredi. Poljoprivredu socijalizma obilježilo je, nakon neuspjeha sa seljačkim radnim zadrugama (početkom pedesetih godina prošloga stoljeća), stvaranje i dominacija poljoprivrednih kombinata te marginalizacija individualnoga seljačkog posjeda. Poljoprivredu tranzicijskoga razdoblja, međutim, obilježava nejasnoća i nesnalaženje vlasti glede sudbine kombinata i poticanja okrupnjavanja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava.

Globalni prefiks lokalne politike

Na početku trećega tisućljeća, u uvjetima dominacije visoke tehnologije i integracijskih procesa koji pretvaraju svijet u “globalno selo”, hrvatsko se društvo, kao i većina postsocijalističkih, sudara s nužnošću “druge modernizacije” a da ni prvu nije odživjelo. Selo i poljoprivreda dobar su primjer “zagubljenosti” u prvoj modernizaciji. Socijalistički je projekt industrijalizacije poljoprivredu u privatnom sektoru otpisao. Poljoprivredni su se kombinati centralno-planiski širili i pokrivali društvene potrebe za hranom. Seljački je posjed bio istisnut kao suvišan. Seljaci su ostajali bez jamstava za prodaju svojih proizvoda, prihod im je bio nesiguran. Sela su bez industrijskih pogona zamirala, posao se tražio izvan sela. U takvim je uvjetima ostao malen zemljišni posjed koji se još dijelio među nasljednicima. Tehnološka je zaostalost u pogledu pripreme tla, sjetve, prihranjivanja i zaštite kultura, uz lošu mehanizaciju na privatnim gospodarstvima, bila prateća pojava u društvu koje je svoju budućnost projiciralo na industrijalizaciju i proletarizirane poljoprivredne kombinata. Naslijeđeno je stanje u poljoprivredi teško u kratkom vremenu tržišno preorijentirati, a da se istodobno ne isprave i svi oni negativni (antitržišni) učinci socijalističke industrijalizacije spram privatnoga poljoprivrednog gospodarstva.³ Kako su Slavonija i Baranja izrazito poljoprivredna područja, razumljivo je zašto se ove poteškoće najviše osjećaju upravo ovdje: tu se najviše upozorava na skupoću poljoprivredne proizvodnje bez pratećih subvencija države. Izlazak na svjetsko tržište uvjetovan je konkurentnošću proizvodnje, cijenom i kvalitetom. Tu se cijenu mora platiti ako se planira integriranje među razvijene.

Nadalje, društvo mora promijeniti sliku o selu i poljoprivredi: selo nije manje vrijedan socijalni prostor od grada, niti je poljoprivreda nevažna, lako nadoknativa djelatnost u usporedbi sa sofisticiranom informacijskom tehnolo-

logijom. Ispravno upozorava I. Cifrić da je *klasična percepcija sela i poljoprivrede*, koja je vrijedila do kraja dvadesetog stoljeća, zamijenjena *novom percepcijom*. Dok su za prvu percepciju selo i poljoprivreda bili označivani pojmovima hrana, prirodni prostor, radna snaga, neobrazovanost, zaoštalost i sl., u novoj percepciji dominiraju vrijednosti zaštite i očuvanja okoliša, održanje bioraznolikosti, ekološka proizvodnja i slično (Cifrić, 1999.:392). U tom se smjeru mora krenuti kada se govori o *revitalizaciji sela i poljoprivrede*. Time se revitalizacija neće dovesti na kolosijek *retradicionalizacije* koja se krije u klasičnoj percepciji sela i poljoprivrede. Klasična se percepcija može pohraniti u etnografsku nišu, jer suvremena empirija ne ostavlja prostora suživotu modernoga i predmodernoga kao nespojivoga. Globalizacijski je proces premostio polarizirani svijet. Današnje je vrijeme vrijeme jedne tehnologije koja je jednako nenadomjestiva u industriji i poljoprivredi, trgovini i politici, znanosti i umjetnosti. Sve je danas informatizirano i kao takvo ogoljeno do individualizma. Teško je danas povući oštre granice između sela i grada kada je riječ o načinu života i djelatnostima njihovih žitelja; teško je čak poljoprivrednu proizvodnju razlikovati od industrijske ako se analiziraju tehnološka dostignuća i znanstvenost proizvodnje; konačno, sve je teže braniti distinkciju globalno i lokalno kada se *lokalne posebnosti pretvaraju u globalnu modu*.

Prijelaz s makropercepcije na mikropercepciju pokazuje ipak ostatke polariziranosti i nelogičnoga razdvajanja nečega što je u uvjetima globalizacijskih procesa nerazdvojivo i funkcionalno jedino kao uzajamno uvjetovana cjelina. Dakako, riječ je o stanju tranzicijske konfuzije hrvatskoga društva u kojemu još uvijek postoji više dvojbi: jesmo li ili nismo Europa te hoćemo li ili nećemo u Europu; je li prioritetnije graditi ceste ili ulagati u znanost i obrazovanje stanovništva; je li za hrvatski turizam bitna hrvatska poljoprivreda; je li prioritetnije za Slavoniju ulaganje u poljoprivredu ili u slobodne trgovinske zone i slično. Takva se polarizacija zaoštava do opravdanih pitanja perspektive pojedinih djelatnosti i regija. Ne samo da se mlado stanovništvo upućuje na isplative i neisplative profesije nego ga se usmjerava na život u metropoli, nika u provinciji, a pogotovo ne na selu.

Je li istina da neke regije zaostaju zato što se druge razvijaju?

Usredotočenost na ovo pitanje u našim je prilikama predmet bavljenja stranaka i pojedinih političara koji se bore za naklonost svojih izbornih baza. Međutim, to je pitanje danas globalna tema. Ona je toliko eksploatirana da je pretvorena u suprotnost svoga polazišta: *zaštita lokalnoga*

pretvorena je u borbu oko globalnog. Nesvjesnost ove aporije najčešće donosi iznenađenja i razočaranja. Ako je društvo osiromašeno, tada nikakva politička uvjerenja o neizbježnosti toga gorkog zaloga kapitalizma, teškoga intervala kapitalističkog razvoja nisu prihvatljiva.⁴ Najčešća je i očekivana posljedica nametnute modernizacije, upozorava Ulrich Beck, *nedobrovoljna sinteza inovacije i revolucije*, želi se inovacija, a izaziva se revolucija neželjenih posljedica (Beck, 2001.:70). Hrvatsko se društvo na putu u novo - toliko željeno - slobodno tržište našlo među brojnim neželjenim pratećim posljedicama. Pitanje na koje javnost traži odgovor jest tko je pozvan učiniti podnošljivim neželjene posljedice (nezaposlenost, niska cijena rada, skupoća zdravstvenih usluga, nedostupnost svjetskih trendova i sl.). Je li to država ili je sve prepušteno, u duhu neoliberalizma, individualnom udruživanju građana oko zajedničkih interesa? Ondje gdje postoje zajednički interesi i građanska inicijativa državna je intervencija nepotrebna, upozorava U. Beck. No državi ostaju globalno prihvaćene zadaće oko ekološke problematike, razvoja i uporabe tehnike, odnosa među spolovima te briga za osiromašeni treći svijet (Beck, 2001.:33). Kako ove probleme hrvatsko društvo još uvijek ne prihvaća kao prioritetne, jer su mu u tranzicijskim prilikama prioritetniji problemi u vlastitom dvorištu - poput već spomenute nezaposlenosti, pada životnoga standarda i socijalne nesigurnosti uopće - valja očekivati da je neoliberalna koncepcija uloge države u hrvatskoj sredini strano tijelo. Protjeklo je desetljeće pokazalo da građani vole biti narod o kojemu skrbi država, da poduzetnici vole inicijativu za koju jamči država, a ne izboreno mjesto na tržištu, da je oslanjanje na tradiciju uvijek omiljenije od bilo koje novotarije koja se ne prepoznaje u tradiciji.⁵

Komentiranje ovakvih navika uglavnom se svodi na tvrdnje kako je to plod polustoljetnoga socijalističkog etatizma koji je narodu nametnuo koncept života uređen po državno-partijskim smjernicama. Među tim smjernicama važno su mjesto zauzimale industrijalizacija i urbanizacija kao važni pokazatelji proletarizacije društva i raskidanja s tradicijom seljačkoga društva. No u isto vrijeme nije se moglo nadoknaditi vrijeme unatrag jednoga stoljeća u kojem je Hrvatska u okviru Austro-Ugarske bila ekonomski i prometno nesamostalna, industrijalizacijom i urbanizacijom zaobidena, pa odatle i bez građanske inicijative (Mirковиć, 1979.:18-19). Stoga se nameće pitanje o kakvoj je tradiciji riječ kada govorimo o hrvatskom društvu, o njegovu gospodarstvu, politici ili kulturi.

Otkrivanje tradicije kao revitalizacija

Ambivalentno značenje pojma *tradicija* rezultat je svakodnevnne neodređenosti u njegovoj upotrebi. Tako će se jedanput tradicijom označivati nešto prošlo, nesuvremeno, prevladano, nešto što ne pripada današnjem vremenu; drugi put će se tradicija veličati kao potvrda vrijednosti nečega u današnjici. Prisutnost uporabe *tradicije* u oba navedena značenja izaziva potrebu preciziranja značenja pojma u ovom članku.

Prema Hrvatskom enciklopedijskom rječniku, *tradicija* se shvaća kao: 1. prenošenje znanja, spoznaja, vjerovanja, legendi, običaja, kulturnih vrijednosti itd. s generacije na generaciju, iz jedne epohe u drugu, bilo usmenom ili pismenom predajom, odgojem i drugim; 2. dugotrajno uspostavljan način mišljenja, ustaljeni običaji preuzeti iz ranijih razdoblja (Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002.:1341). Ovakvo prihvaćanje tradicije ujedno je i ograđivanje od negativnih, retrogradnih konotacija koje se vezuju uz *tradicionalizam* kao sklonost prenamaglašavanju vrijednosti tradicije i odbijanju svake novine.

Tradicija svakoga društva počiva na njegovu trajanju i, dakako, razvoju, što sugerira atribut starosti. Taj je atribut za tradiciju nekoga naroda od velike važnosti. Jer iz starosti se uvijek žele izvući određena prava. Tako npr. u politici najstarije demokracije, poput francuske ili američke, drže svojim pravom da drugima budu mentori u razvoju demokracije; u gospodarstvu najstarije i najbogatije liberalne ekonomije drže svojim pravom da globalizaciju oblikuju prema svojim mjerama, a to prenose i na sferu duhovnosti. Za one, pak, narode koji nemaju *starost demokracije i bogatstva* ostalo je široko područje *starosti tradicije*. Na tom se području može pokazati vlastito starosno pravo na poštivanje. Ovo se pravo osobito naglašavalo krajem dvadesetog stoljeća među malim narodima propalih socijalističkih država u Europi. Među njih, dakako, ulazi i hrvatski narod.

Srednjoeuropski identitet trebao je hrvatskom narodu biti ulazna viza u društvo odabranih, europski povlaštenih, dakle bogatih, društava.⁶ Taj se identitet nije mogao potvrditi standardom i bogatstvom građana, stanjem gospodarstva, a ni političkim utjecajem samostalne države. Kao jedino uporište srednjoeuropskog identiteta ostalo je upućivanje na tradiciju duhovne sfere, u kojoj se hrvatski narod uvijek pokazivao europskim. U takvu se naglašavanje europske tradicije išlo u širinu: od književnosti i umjetnosti (npr. M. Marulić i M. Držić na jugu, A. Kanižlić i M. P. Katančić na sjeveru), preko znanosti (primjeri F.

Vrančića i R. Boškovića), do vjerske razine (prevladavajuća prisutnost rimokatoličanstva u narodu) pokazivalo se da je hrvatski narod bio uključen u europske razvojne procese. Time je Hrvatska imala povijesno-kulturni identitet “graničnoga pojasa” Zapadne Europe te se kao ona koja pripada “zapadnokršćanskoj” srednjoj Europi razlikovala i odvajala od balkanske Europe (Gowan, 2002.:30).

Ovakav je pristup tradiciji *u funkciji potvrde pripadanja*, u funkciji argumentiranja da se Hrvatska ne samo zemljopisno, ne samo fizički nego i duhovno, kroz povijest, mora promatrati europski.

Za razliku od ovakve unificirajuće interpretacije tradicije, postoji i druga interpretacija – distingvirajuća. Kada je tradicija *u funkciji distinkcije* među socijalnim, geografskim ili religijskim skupinama, ona dobiva zadaću potvrde posebnosti određene skupine i, dakako, određene regije.

Obje ove funkcije tradicije valja imati na umu kada se govori o identitetu nekoga kraja, neke socijalne skupine. Jer, pripadati nekamo i biti poseban u odnosu na druge – nisu određena koja se isključuju, nego koja se dopunjuju. Za razumijevanje identiteta nekoga društva ili regije, reći će Cifrić, tradicija je nezaobilazna. Ona je stanovit korektiv u modernizacijskim procesima (Cifrić, 2002.:186).

Aktualni modernizacijski procesi kojima je otpočela tranzicija i transformacija hrvatskoga društva ne mogu odbaciti hipotezu tradicije. Modernizacija ne može biti bezobzirna utrka za razvitkom koja će ignorirati baštinjene kulturne, društvene, organizacijske, gospodarske i naseljske obrasce. Ona ne smije voditi gubljenju identiteta,⁷ već usklađivanju modernizacijskoga djelovanja s društvenom, kulturnom i gospodarskom baštinom (Štambuk, 2002.: 12–13). To je osobito važno imati u vidu kada je riječ o ruralnim područjima.

Slavonija i Baranja jest regija koja najviše baštini ruralnost, a time i obilježja seljačke kulture te tradicionalnu okrenutost stanovništva prema poljoprivredi. To se potvrđuje i shvaćanjem identiteta Slavonca i Baranjca izvan Slavonije i Baranje. Selo i seljaštvo, već smo naviknuti, indikatori su prepoznavanja Slavonije i Baranje u Hrvatskoj. U posljednjem desetljeću dodaju se i indikatori: nerazvijenost, besperspektivnost, siromaštvo, emigracijska zona i slično. Središnje je pitanje *koja se to baština ovih regija i kako uklapala u tranzicijski modernizacijski hod u Europu*.

Pogledamo li tradiciju poljodjelstva, nećemo uočiti modernizacijske pomake; pogledamo li organizaciju ruralnih područja, uočiti ćemo zamiruća sela, velike površine neobrađene zemlje; osluhnemo li duhovnost sela, steći ćemo dojam da se lokalni kolektivitet rastočilo, da su rod-

binske, susjedske, tradicijske i vjerske veze vrlo tanke i već zamijenjene nekim hibridnim individualizmom borbe za preživljavanje. Ta nova slika ruralne Slavonije i Baranje kazuje da je nestao tradicionalni identitet ovih regija, da se stopio u egzistencijalnoj konfuziji koja ne ostavlja prostora poštivanju kulturne i gospodarske baštine.

Danas se selo sve više uzima kao prostor koji je ispao iz igre. Kao dominirajuće osobine seljaštva uzimaju se starost, manjak kompetencije za razvojne inovacije, snažna emigracijska sklonost, manjak poduzetničkoga samopouzdanja (Rogić, 2002.:346). Dakle, selo je ne samo tehničko-ekonomski nego i sociokulturno zaobiđeno. Najbolji su pokazatelji toga mladi na selu, koji čekaju prvu prihvatljivu priliku da odu. U takvim se okolnostima govor o značenju tradicije sela i seljaštva za Slavoniju i Baranju može prihvatiti jedino kao oživljavanje memorije, a što ostaje na razini kulturno-umjetničkih aktivnosti koje mogu udovoljiti samo turističkim zabavnim programima. Na temelju iznesenoga ne može se govoriti o revitalizaciji ovih regija.

Otkrivanje tradicije u funkciji revitalizacije traži, pak, drugačiji pristup. Prije svega, to prelazi okvire lokalnosti i značenje hobija. To je projekt koji traži državnu potporu i interdisciplinarno uključivanje stručnjaka. U procesu ruralne obnove, upozorava Rogić, država se može aktivirati na pet razina: kao *posjednik* velikih poljoprivrednih površina može biti glavni pokretač različitih aktivnosti; kao *normativna i institucionalna adresa* koja širi mreže poticaja i povlastica akterima u procesu obnove; država može biti i *oblikovatelj socijalne i tehničke infrastrukture* te time jamčiti kakvoću usluga i sigurnosti na ruralnim područjima; ona može biti i *posrednik u koncentraciji profesionalnih elita* na ruralnom području; isto tako, država može biti i *jamac razvojnih saveza* različitih sudionika koji se sklapaju u interesu ruralnoga područja (Rogić, 2002.:249). Pritom se ne smije zaobići značenje baštinjene tradicije ruralnosti i poljodjelstva, kako se ne bi doveo u pitanje identitet ovoga podneblja.

Revitalizacija tradicije i modernizacija

Hrvatsko društvo već dugo nosi atribut tranzicijskoga. Pri tome se podrazumijeva sva složenost transformacije gospodarstva, politike i svijesti u smjeru neoliberalnoga kapitalizma. Sukladno tomu, tranzicija je na djelu kao modernizacija. Modernizacija se, međutim, različito provodi, ali i doživljava, i to kako u različitim djelatnostima, tako i u različitim socijalnim skupinama, pa i regijama. Ona je za

Slavoniju i Baranju u prvom redu usmjerena prema poljoprivredi i ruralnom ambijentu. Dok je socijalistička modernizacija poljoprivredu okretala kombinatima, a selo napućivala polutanima (seljaci radnici), tranzicijska je modernizacija ponovo individualizirala poljoprivredu i rastoćila kombine, ali je zasebno pitanje koliko može napućiti sela poljoprivrednicima. U svom pokušaju takva je modernizacija *destruktivno-konstruktivna*. Ona je destruktivna glede neprihvaćanja utjecaja i učinaka socijalističke modernizacije, ali želi biti konstruktivna u naporu oko oživljavanja obiteljskoga gospodarstva, poticanja tržišne proizvodnje, modernizacije opreme i slično. Željela bi biti konstruktivna i na populacijskoj razini, no taj se trend pomlađivanja seoskoga stanovništva može osjetiti tek kao posljedica uspjeha tehničko-organizacijskih pomaka.

Dakle, modernizacija ruralnih prostora ne svodi se samo na unapređivanje tehnike i stvaranje pretpostavki tržišne proizvodne orijentacije. Ona se odnosi i na duhovnost ovih područja. Duhovnost se, prije svega, prepoznaje u ruralnoj tradiciji, koja se pokazuje u običajima rada i dokolice, isprepletenosti vjerskoga i svjetovnoga.⁸ Stoga u govoru o modernizacijskim procesima treba utvrditi dvije razine: *tehničko-organizacijsku i sociokulturnu*.

Dok se za prvu razinu kao argument uspješnoga ili manje uspješnoga provođenja uvijek uzimaju materijalni pokazatelji (novac, stanje tehničke opremljenosti, stanje gospodarskoga potencijala i slično), za sociokulturnu razinu govor o modernizaciji vrlo je često načelan. Tako se kao pokazatelji modernizacije na ovoj razini za vitalnost sela uzimaju ne baš povoljni indikatori, poput deruralizacije i suburbanizacije, deagrarizacije, suprotstavljenosti prirodi, individualizma, i nešto povoljniji, kao širenje obrazovanja, upotreba interneta, mobilnost seoske populacije (Šundalić, 2002.:210). Dakle, proturječje koje donosi modernizacija u ruralnim prostorima tiče se u prvom redu sociokulturne razine.

Aporija pred kojom se nalaze kreatori koncepcije modernizacije sela i poljoprivrede, već spomenuta na početku ovoga rada, jest u pitanju *kako izbjeći da se revitalizacijom ne iznevjeri živa tradicija ovoga kraja, a da ne dođe do retradicionalizacije* (koja isključuje modernizaciju).

Odgovor treba potražiti u shvaćanju revitalizacije i u očekivanjima od revitalizacije sela i poljoprivrede. Revitalizacija ne znači vraćanje sela autarkičnom gospodarenju, ona ne znači popularizaciju kulturnih obrazaca seoskoga života predmodernih zajednica. Revitalizacija čak ne treba voditi ni povećanju broja seoskoga stanovništva. Nju treba shvaćati drugačije. *Ona je zaokret u vrednovanju socijalnih*

vrednota. Taj se zaokret mora dogoditi u više smjerova, na koje možemo upozoriti nekim pitanjima koja opisuju aktualno stanje.

Kao prvo, je li selo socijalni prostor koji je predodređen za slabije obrazovanu populaciju koja ima uži krug potreba – bilo profesionalnih, bilo dokoličarskih?

Drugo, isplati li se selo opremiti infrastrukturno (ceste, kanalizacija, vodovod, telefon, plinovod, škole, knjižnice, kina i sl.), kako bi se uvjetima života približilo gradu, jer seoska se populacija prorjeđuje, senilizira, osiromašuje i slično?

Treće, ako je selo u gospodarskom smislu prostor poljoprivredne djelatnosti, pa se seosko stanovništvo identificira kao poljoprivredno (seljačko), što je s nepoljoprivrednicima na selu, a njih je sve više u omjeru s aktivnim poljoprivrednim stanovništvom, jesu li oni osuđenici na pasivno prihvaćanje sudbine sela kao takvog?

Četvrto, premda ne treba nikomu dokazivati da je hrana pretpostavka održavanja života, a ona se proizvodi ne na pokretnim trakama, u laboratorijima i kabinetima, već doslovno na njivama, kako to da je u sociokulturnom obrascu mnogo vrednija proizvodnja automobila, kompjutera, kamera... od proizvodnje krumpira, pšenice, kukuruza...?

Peto, na kraju upitajmo se kako to da u ovakvu sociokulturnom obrascu razvoja grad dobiva prioritet pred selom, a urbani parazitizam nad prirodom pred ruralnom simbiozom s prirodom?

Promjene u navedenih pet problematičnih točaka (dakako da ih ima još!) značile bi početak mijenjanja sociokulturnoga obrasca,⁹ čime bi se počele stvarati pretpostavke za istinsku revitalizaciju sela. *Takva bi revitalizacija bila i modernizacija*, koja ni u kojem slučaju ne bi bila u proturječju s baštinjenom tradicijom, niti bi tradiciji sela i seljaštva prijetila opasnost od zaborava i gubljenja identiteta.

Ako je to naša želja te ako postoji i politička volja oko usmjeravanja sredstava za takav razvoj ruralnih područja, pitanje koje se neizbježno postavlja tiče se globalnog ambijenta. Naime, može li se takva modernizacija očekivati, s jedne strane, zbog globalnih trendova postmodernizacije, a, s druge, zbog promicanja neoliberalne orijentacije kojom se središnja obilježja tradicije ignoriraju?

Zaključak: razvojni sklad kao izlaz

Tradicionalna je bliskost u zajednici nestala – bilo kao bliskost odnosa u obitelji, među susjedima, bilo kao bliskost propisana običajima i vjerom. Nju je potisnula “moderna

bliskost” koju obilježavaju odnosi što se u posljednjih 200 godina vezuju uz urbanizaciju, anomiju, birokratizaciju, prilagođivanje, kontrolu i individualizam. Još dalje ide “post-moderna bliskost” novoga visokotehničkog i globalnog društva, koja se gradi na individualizmu i pluralizmu (Plummer, 2000.:434–437).¹⁰ Takve se okolnosti nameću kao okruženje koje ujedno postaje uvjet razvoja. U tom smislu revitalizaciju treba shvaćati isključivo kao razvoj (modernizacija, a ne retradicionalizacija).

Može li se takav razvoj selektivno primjenjivati, tako da se prihvati tehnička strana koja je put u visokotehnički globalni svijet, a da se zaobiđe duboka sociokulturna transformacija? To je pitanje koje upozorava na to da je i prema modernizaciji, kao i prema tradiciji (o čemu piše u 3. poglavlju), odnos ambivalentan: *tehnološki da* postmodernitetu, *socio-kulturno ne* njegovu individualizmu i pluralizmu; globalna tehnologija da, ali ne po cijenu kulturnoga brisanja, tj. neprepoznatljivosti tradicije i gubljenja identiteta.

Svakodnevnica nam, međutim, svjedoči da je, kada je riječ o selu, na sceni nešto drugačiji pristup modernizaciji. Prije svega, riječ je o profitabilnom traganju za tradicijom i identitetom. “Industrija na zemlji” i “turistička industrija” jesu česti obrasci koncepta revitalizacije (Rogić, 2002.: 358) kojima se unificira shvaćanje proizvodnje i proizvoda, rada i radnika, a sve pred postavljenim ciljem tržišnoga nadmetanja. Posljedica je toga i gubitak osjećaja za posebnost sela u odnosu na grad, poljoprivrede u odnosu na druge “proizvodne” djelatnosti. Selo sve manje nastanjuju čisti poljoprivrednici (nekadašnji seljaci koji su “podlegli” modernizaciji), poljoprivreda je sve manje dominantna djelatnost aktivnoga seoskog stanovništva. Nekadašnja autohtona seoska populacija danas je postala vrlo pokretna, profesionalno šarolika i otvorena prema skorojevićima. Time je urbani model otvorenosti uhvatio korijene i na selu. Njega je pratio i odgovarajući odnos prema prirodi.

Grad je usadio svojim žiteljima *nemar za prirodu*, jer im je nudio kultiviranu sredinu koja im je pružala zadovoljenje radnih i dokoličarskih potreba. Selo je iz takve modernizacije grada izvuklo kompleks zaostalosti zbog svoje ovisnosti o prirodi. Iz odnosa podređenosti prirodi prijeći u odnos podređivanja prirode – postavljalo se kao civilizacijski imperativ selu. To je poticalo širenje predrasuda o selu kao socijalno nižoj destinaciji, o gradu koji pruža brojne mogućnosti napredovanja, bogaćenja, lagodna življenja i dr.

Ovakvo je shvaćanje modernizacije oduzelo selu ulogu nositelja gospodarskoga razvitka u državi. Čak se selo i seosko stanovništvo osuđuju zbog nerazvijenosti i siro-

maštva, jer postaju teret prosperitetnijem gradu i profitabilnijoj industriji. Stoga je očekivana posljedica napuštanje poljoprivrede i odlazak značajnoga dijela aktivnoga mladež stanovništva sa sela. Narušena je i obrazovna i spolna struktura seoske populacije.

Sve su se te promjene osobito negativno odrazile na Slavoniju i Baranju, regije čije je većinsko stanovništvo bilo seosko, a glavna im je djelatnost bila poljoprivreda. Slavonija je doživjela socijalističku industrijalizaciju izgradnjom ljevaonica i teške industrije, širenjem poljoprivrednih kombinata i degradiranjem sela i njegova stanovništva. Tako Slavonija s Baranjom, čije je većinsko stanovništvo seosko, postaje regija koja manje pruža i u kojoj ostaje manje ambiciozna populacija.

Umjesto da se promijeni takav sociokulturni sklop te se učini zaokret u vrednovanju sela i poljoprivrede, u subvencioniranju svih aktivnosti vezanih uz ruralni prostor, on se i dalje pasivizira. Selo ne smije biti razvojno ocijenjeno kao socijalni prostor koji "manje košta", prostor u koji se ne treba ulagati zbog njegove neprivlačnosti i ispražnjenosti. No, isto tako, selo se ne treba industrijalizirati pošto-poto. Što mu onda preostaje?

Druga modernizacija ili postmoderna nastoji čovjeka okrenuti, s jedne strane, njegovoj prošlosti i tradiciji, a, s druge, prirodi. Pri tome se događa i zamjena prioriteta: simbolično ispred materijalnoga, društvena racionalnost ispred ekonomske, ekološke i humane vrijednosti ispred gole ekonomske efikasnosti. Na tome građena nova su-trašnjica ide u smjeru zagovaranja *kulture održiva razvitka*. To je razvitak koji želi što manje opterećivati fondove prirodnih resursa, infrastruktura i naseljenoga prostora, koji zagovara širenje obrazovanja, znanosti i umjetnosti kao čvrste podloge za podizanje vrijednosti rada i komunikacije među ljudima (Katunarić, 2001.:139). Takav zaokret u prvi plan stavlja simbolički kapital (znanje) i oživljava socijalni kapital (povjerenje u razumljivoj komunikaciji).¹¹ Time postaje *nebitno gdje se što događa, bitno je što se događa*. Razvoj, po toj koncepciji, nije više podijeljen na razvoj grada i razvoj sela, na razvoj industrije i razvoj poljoprivrede, na razvoj znanosti i razvoj tehnologije. Svi su ti "razvoji" jedan razvoj koji je upravo i moguć kao usklađenost i međuovisnost svih dijelova. Postmodernizacijski je globalni trend upravo svojevrsan spas za društva poput našega kako bi se lakše usmjerila zakašnjela modernizacija.

Na takvoj se spoznaji može inicirati modernizacija i revitalizacija sela, a da se ne upadne u proturječje i da se izbjegnu moguće ambivalencije.¹² Jer iz rečenoga se vidi da modernizacija može podržati revitaliziranje ruralne tradi-

cije (što nije retradicionalizacija sela!), a da time sebe ne negira. Isto je tako i s ruralnom tradicijom: nema opasnosti od gubljenja identiteta time što se moderniziraju uvjeti proizvodnje i seoskog ambijenta. Dakle, riječ je o paralelnim procesima koji tek ako se istodobno događaju mogu imati razvojne učinke. Ruralna regija, kakva je Slavonija s Baranjom, svoj razvoj treba graditi na takvoj koncepciji paralelne modernizacije i revitalizacije seoske tradicije. Time će u dobroj mjeri zakoračiti i u drugu modernizaciju.

Ako sve spomenuto i nespomenuto u cijelosti ovisi samo o političkoj volji, tada postojeće stanje u Slavoniji i Baranji govori o politički nerazumijevanju ili, pak, o širem kontekstu (globalnim prilikama) koji je usporio razvojne pomake te učinio Slavoniju i Baranju siromašnom i neperspektivnom regijom.

BILJEŠKE

- ¹ J. Županov navodi četiri područja negativnih obilježja što je učinila nova upravljačka elita u proteklom desetljeću: 1. *dezindustrijalizacija zemlje* (model prazne ljuštore, tj. poduzeća samo formalno egzistiraju, nema tržišta ni plaća...), 2. *retradicionalizacija društva* (desekularizacija i nacionalna homogenizacija), 3. *descijentizacija* (znanost je i dalje shvaćena kao oblik potrošnje, a ne kao pokretačka snaga razvoja), 4. *neracionalna administracija* (birokratska regresija javne administracije). (Županov, 2001.:22-29)
- ² H. Mendras ističe ključna obilježja seljačkoga društva: podređenost čovjeka prostranstvu prirode, isprepletenost uloga (porodičnih i ekonomskih), suprotstavljanje prodirućim elementima globalnoga društva (industrijalizacije i urbanizacije). (Mendras, 1966.:332-349)
- ³ Naslijeđena struktura poljoprivrede 1991. pokazuje da je prosječna veličina privatnoga posjeda bila 2,94 ha, a društvenoga (oko 400 kombinata) 1.160 ha (Pregled stanja i strategija..., 1995.:92).
- ⁴ Ovomu je dobra potvrda pristupanje Hrvatske WTO-u i loše posljedice za Hrvatsku još uvijek niskoproduktivnu i skupu proizvodnju, posebice poljoprivrednu.
- ⁵ Ovo se može pravdati nepostojanjem građanske tradicije i brzoga usmjeravanja na neoliberalne vrijednosti poput individualne autonomije, racionalnoga novatorstva, aktivizma i samodiscipline, što Berger uzima kao pretpostavke uspješnoga razvoja kapitalizma. (P. Berger, 1995.:136)
- ⁶ Poslije 1990. Istočna Europa promatrana je kao nejedinstven spoj pet regija: 1. *granični pojas* (uz Zapadnu Europu): Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Slovenija i Hrvatska; 2. *Jugoistočna Europa i zapadni Balkan*: Rumunjska, Bugarska, Albanija, Makedonija, Bosna i Hercegovina te Jugoslavija; 3. *Baltička regija*: baltičke zemlje i Kalinjingrad; 4. *Zapadna granica informacijskoga sustava* (CIS): Rusija, Ukrajina, Belarus (Bjelorusija), Moldova; 5. *Kavkaz*: Armenija, Gruzija i Azerbajdžan. Uvučenost u rat s balkanskim zemljama promijenio je Hrvatskoj gospodarski, politički i strateški profil u odnosu na ostale zemlje graničnoga pojasa te se ona sve češće smješta u Jugoistočnu Europu i zapadni Balkan. (Gowan, 2002.:29-30)
- ⁷ Opasnost od "identitetskoga konvertitstva" danas je realnost brojnih društava koja se prilagođuju matrici interesa najmoćnijih i time sebe

dovode u opasnost da izgube vlastite povijesne osobnosti. (Cifrić, 2002.:22)

⁸ Selo kao zajednica tradicionalno se na ovim prostorima potvrđivalo životom u zadrugi, ulogom susjedstva, pridržavanjem običaja, pučkom i institucionalnom pobožnošću, odvajanjem radnih dana od svetaca i slično (vidi Šundalić, 1998.:45–49).

⁹ Premda hrvatsko društvo nije na razini postmoderniteta, gdje je središnja tema zaokret od ekonomske sfere prema kulturnoj, od problema moći, vlasništva i raspodjele na probleme kulturne potrošnje (O'Neill, 1999.:76–77), ono ne smije izbjegavati vlastitu sudbinu u tom pogledu. Stoga je razvidno da i revitalizacija sela kao modernizacija mora završiti u postmodernom vrednovanju kulture i, ponajviše, prirode.

¹⁰ Novo vrijeme obilježavaju nove teme. Plummer ih prikazuje kao: *nova obitelj* (razvodi, samohrane majke, ponovne ženidbe, gay-partnersvo, samački život), *nove reproduktivne tehnologije* (majke surogati, doniranje jajnih stanica, izvanmaternično začeće, raširena kontracepcija...), *nove tehnologije tijela* (silikonski implantati, srčane premosnice, genetički inženjering...), *nova seksualnost* (neprokrektivna, nepenetrativna, nereproduktivna, siguran seks, telefonski seks...), *zlouporabe seksa* (prostitucija djece i odraslih), *novi spolovi* (novi čovjek, post-feministička žena, biseksualizam...), *nova vrsta ljudi i problema* (razgovori o industriji samopomoći, seksualni nadomjesci, ljudi koji boluju od AIDS-a...). (Plummer, 2000.:433)

¹¹ U devedesetim godinama prošloga stoljeća globalno je prisutan prijelaz sa staroga tipa vođenja i upravljanja u poduzećima na novi tip. Iz "doba strojeva", koje je obilježeno hijerarhijom, kontrolom i birokracijom, prelazi se u "doba informacija", koje se odlikuje umreženošću, labavošću (fleksibilnošću) i stvaranjem znanja. Za uspješnost ovoga prijelaza važnu ulogu ima razvijanje povjerenja i uključivanje svih razina u upravljanje. (Collins, Devanna, 2002.:197)

¹² Sličnost ove upitne ambivalentnosti možemo naći u povijesti odnosa paralelnih procesa sekularizacije i revitalizacije religije. Crkva je na II. vatikanskom koncilu pokazala da se ovi procesi ne isključuju. Naprotiv, sekularizirane prilike postavile su zahtjev da se Crkva drugačije postavi prema posvjetovljenom svijetu, a da time ne dovede u pitanje svoj identitet nadnaravnoga poslanja (Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu, 1986.).

LITERATURA

- Beck, U. (2001.): *Pronalaženje političkoga, Prilog teoriji reflektivne modernizacije*, Zagreb, Jesenski & Turk.
- Berger, P. L. (1995.): *Kapitalistička revolucija*, Zagreb, Naprijed.
- Cifrić, I. (2002.): *Okoliš i održivi razvoj - Ugroženost okoliša i estetika krajovalika*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo.
- Cifrić, I. (1999.): Globalizacija i ruralni razvoj, Zagreb, *Sociologija sela* 37, br. 4, str. 387–405.
- Collins, E. G. C., Devanna, M. A. (2002.): *Izazovi menadžmenta u XXI. stoljeću*, Zagreb, MATE.
- Gowan, P. (2002.): The EU and Easter Europe: Diversity Without Unity?, u: Farrel, M., Fella, S., Newman, M. (ur.), *European Integration in the 21st Century*, London, SAGE Publications, str. 29–49.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik (2002.), Zagreb, Novi liber.

- Katunarić, V. (2001.): Nove elite, nacionalni konsenzus i razvoj, u: Čengić, D., Rogić, I. (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Zagreb, Institut društvenih znanosti I. Pilar, str. 117-144.
- Mendras, H. (1966.): Sociologija seoske sredine, u: Gurwitch, G., *Sociologija*, Zagreb, Naprijed, str. 332-349.
- Mirković, M. (1979.): *Poljoprivreda i seljaštvo u Jugoslaviji*, Zagreb, Informator.
- O'Neill, J. (1999.): Economy, Equality and Recognition, u: Ray, L., Sayer, A. (ur.), *Culture and Economy After the Cultural Turn*, London, SAGE Publications, str. 76-92.
- Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (1986.): Drugi vatikanski koncil - Dokumenti, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Plummer, K. (2000.): Intimate Choices, u: Browning, G., Halch, A., Webster, F. (ur.), *Understanding Contemporary Society*, London, SAGE Publications, str. 432-444.
- Pregled stanja i strategija razvitka poljoprivrede u RH (1995.): Zagreb, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva.
- Rogić, I. (2002.): Razvojni sudionici hrvatskog sela i njihove strategije, u: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.), *Prostor iza*, Zagreb, Institut društvenih znanosti I. Pilar, str. 333-360.
- Štambuk, M. (2002.): Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma, u: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.), *Prostor iza*, Zagreb, Institut društvenih znanosti I. Pilar, str. 9-28.
- Šundalić, A. (2002.): Evolucija seljačkog posjeda i njezin utjecaj na seoski okoliš, u: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.), *Prostor iza*, Zagreb, Institut društvenih znanosti I. Pilar, str. 197-219.
- Šundalić, A. (1999.): Selo kao zajednica - doprinos izučavanju Josipa Lovretića, u zborniku: Josip Lovretić - prilozi sa znanstvenog kolokvija 1998, Drenovci, Hrašće, str. 45-49.
- Tomašić, D. (1997.): *Društveni razvitak Hrvata*, Zagreb, HSD - Naklada Jesenski i Turk.
- Županov, J. (2001.): Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća, u: Čengić, D., Rogić, I. (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Zagreb, Institut društvenih znanosti I. Pilar, str. 11-36.